

Kerim Novruzov.
Ağdam rayon 95 nömrəli
tam orta məktəbin direktoru

Yunan filosofu Epikur deyirdi ki, ölümdən qorxmaq lazım deyil. Çünki biz onunla heç zaman görüşmürük - biz olanda ölüm olmur, ölüm olanda biz... Amma o, haqlıdır?! Axı, biz həyatımız boyu ölümlə, demək olar ki, mütəmadi olaraq görüşürük.

Yaşından və fəlsəfi anlayışından asılı olmayaraq, insanlar hamısı ölüm haqqında fikirləşir. Sadəcə olaraq, bunlar artdıqca, fikirlər də artır, bir qayda olaraq, daha müdrik, daha dərin olur. Daha filosofların, böyük zəka sahiblərinin ölüm haqqında fikirləri, təbii ki, daha maraqlıdır. Ölümü fəlsəfinin əsas ilhamvericisi hesab edən Sokrat onu nəvazişlə "qayğıkeş ölüm" adlandırmışdı. Onun fikrinə görə, ölüm olmasaydı, fəlsəfə də olmazdı. Qərribə və maraqlıdır ki, ölüm qorxusu qətiyyətlə şüurdan asılı deyil, ölümün nə olduğunu bilməyən heyvanlar, hətta həşəratlar ölümdən qorxur, var gücü ilə ondan qaçmağa çalışır.

Filosofların çoxu ölümü həyatdan şirin hesab edir, hətta bizim "Öülər" in kefli İskəndəri kimi deyirlər ki, qəbiristanlığa gedib tabutların qapağını döysən, "dirilmək istəyirsənmi" sualı versən, hamısından yox cavabı eşidersən. Əslində Sokratın "qayğıkeş ölüm"ü buna işarə idi, hətta fransız Volter, həyat aşığı Volter boyuna alırdı və deyirdi: "Doğrudur, biz həyatı sevirik, çünki həyat çox şirindir, amma ölüm ondan da şirindir".

Şüura gəlinə, yuxarıda deyildiyi kimi, bu ali keyfiyyət nəinki həyat eşqinin mənbəyi deyil, şüursuz heyvanlar ölümdən bizdən az qorxmurlar. Sanki insanın beynində bütün şüurlu həyatı boyu şüurlu ölüm qorxusu arasında mübarizə gedir, şüur qalib gələndə insan gözünü qırpmadan öz idealları uğrunda ölmə gedə bilir və hamının gözündə qəhrəmana çevrilir.

Həyat eşqi - ölüm qorxusu insanın və ümumiyyətlə, bütün canlıların əsas mahiyyətini təşkil edir.

Ölümdən daim qorxmaq, bütün həyatını səksəkəli yaşamaq mənəviyyəti natamam, intellekti zəif olanlara xas olan bir xüsusiyyətdir. Güclü insanlar isə həyata və ölmə fəlsəfi baxırlar. Həyat eşqinin ölüm qorxusunun astar üzünü açır.

Azadlıq dünyasının günəşi böyük Babək də ölümdən qorxmadığını məşhur "Mənim ölümüm, mənim son silahımdır" fikri ilə bəyan etmişdir ki, bu gün də onun mübarizə yolu bir örnekdir və belə də davam edəcəkdir.

Dünya ədəbiyyatında ölməzlik problemi antik dövrdən başlayıb, bu günə qədər həmişə böyük mütəfəkkirləri, filosofları və yazıçıları narahat edən ən vacib məsələlərdən biri olub. Çünki ölüm, həyat anlayışları bəşər tarixinin bütün mərhələlərində bir-birinə zidd, antaqonist anlayışlar kimi insan fikrini, bəşər təfəkkürünü daima məşğul edib. Bu məsələ demək olar ki, elmin və sənətin bütün sferalarında birinci sırada dayanan ən ağır sual kimi cavab axtarıb. Təbabət aləmində İbn Sinalar, fəlsəfə aləmində Şərqin və Avropanın ən işıqlı təfəkkür sahibləri, bədii ədəbiyyatda isə dahi sənətkarlarımız bu problemin həlli üçün ömürlərinin ən qiymətli hissəsini itirməkdən çəkinməyiblər.

Həyat, Xoşbəxtlik, Ölüm sosial-fəlsəfi anlamda...

İnsanın özü də təbiətin həyatın bir parçası, zərrəsi kimi öləndən sonra da itmir, torpağa qarışır, torpağa şərik olur, torpaqda başqa bir həyat elementi kimi təzədən dünyaya gəlir, yaxud canlı orqanizmdən canlı əməllərə çevrilir. Yaradan insan öz yaratdıqlarında əbədi təcəssüm olunur və deməli, o əbədi yaşayır. Bu sirli-soraqlı dünyada ölməzliyin əsas əlaməti və sirri bundadır. Ölüm haqqdır. Həyatda kim nə qədər çalışsa belə ölümdən yaxasını qurtara bilməz. Bir gün bu dünyaya gələn insan, bir gündə bu dünyanı tərk edəcək. Əsas məsələyə keçmək üçün, bu mövzunu dahi Nizamının misraları ilə tamamlamaq istəyirəm:

**Ölüm ki, səndədir nə qüssə, nə qəm,
Qoy ölüm, ölümdən mən dad çəkmərəm.
Hərçəndi dünyaya ölüm gerçəkdir,
Ölüm, ölmək deyil, yer dəyişməkdir.**

İnsan probleminin vacib tərəflərindən biri həyatın və ölümün mənasıdır. Yalnız insan öz ölümünü, yaşamağını dərk edib qiymətləndirə bilər. Fəlsəfə tarixindən məlumdur ki, insanın özünüdərkinin çox vacib mərhələlərindən biri - onun öz taleyini olan münasibətidir. Bu münasibətə uyğun olaraq onda müəyyən dəyərlər sistemi formalaşır; xeyir və şər, borc və hüquq, bərabərlik və ədalətlik, ağıl və vəhy, əzabkeşlik və həzzalma. Həmin təsəvvürlərə uyğun olaraq insan öz həyatını qiymətləndirməyə başlayır.

İnsan iki qütb arasında seçməyə məcburdur, burada əsas meyar - həqiqətdir (o da nisbidir), bu meyar yaxşı ilə pis olanı fərqləndirməyə kömək edir. İnsan hər şeyin meyarıdır (Protaqor). Sokrat insanları daim mənəvi və intellektual təkmilləşməyə dəvət edirdi. Onun fikrincə, şər biliksizlik üzündən əmələ gəlir, əxlaq - biliyin nəticəsi və məhsuludur. Dünya dərk olunmazdır, dərk olunan insanın qəlb və əməlləridir.

Xeyirxahlıq insanlara verilmir, təbiət bizə yalnız onu qazanmaq imkanını yaradır. Xeyirxahlığa nail olmaq yollarını siyasət öyrədir. Xoşbəxtliyin şərtləri - mərdlik, səbr, haqq və ağıl-fərəsət qabiliyyətləridir. Məqsəd böyükdür, insanın təbii imkanlarına sığmır, ona görə də əlçatmazdır. Azad olmaq əxlaqi borcu şüurlu şəkildə yerinə yetirmək deməkdir. Hegelin təsəvvüründə ümumdünya tarixinin, hər bir insanın başlıca məqsədi - azadlığın gerçəkləşməsi idi, insanın əsas xoşbəxtliyi - fəaliyyətdə olmaq, daim nəyə isə nail olmaqdır. Qabiliyyətləri, bacarıqları istifadəsiz qalan insan həyatından bezir, insanın yeganə hüququ - öz vəzifələrini yerinə yetirməsidir. Başqa hüquqlar həm mənasız, həm də mənəviyatsızdır: insan cəmiyyətdən aldığı ömründə qaytara bilməz!

İnsanın təbiəti və mahiyyətinə uyğun olan yeganə keyfiyyəti - azadlıqdır. Azadlıq insanın mahiyyətidir, dünyanın inkişaf qanunları - azadlıq qanunlarıdır, onlar dünyanın bütövlüyünü təmin edir. İnsanın azadlığı ondan ibarətdir ki, o, dünyaya təsir etmək qabiliyyətinə malikdir. İnsanın ali məqsədi - ali formaya, təşkilə qayıtmaq, onun daxilində əriməkdir. İnsan dünyanın tərkib hissəsi olaraq, sonuncunun məqsədlərinin həyata keçirilməsinə kömək edə bilər, özü də yalnız bəşəriyyət, kollektiv formasında. Yalnız bu zaman insan nəsli dünyaya təsir edərək onu formalaşdırıb tamamlaya bilər.

Freyd qeyd edir ki, insanın yaşamağın məqsədini xoşbəxtliyə nail olmaqda görürlər, bunun konkret mə-

nası "güclü həzzalma hissi keçirməkdir". Sözü geniş mənasında bura ağrının və narazılığın olmaması da əlavə olunur. Lakin həzzalma prinsipinin proqramı bütün aləmə (həm makrokosm, həm də mikrokosma) qarşı çıxış edir; o ümumiyyətlə mümkün deyil, kainatın quruluşu ona qarşı çıxır. Xoşbəxtlik - əslində gözənilməz həzzalma, tələbatın gərginliyinin yüksək səviyyəsinin aradan qaldırılmasıdır. Belə hallar tez-tez təkrarlansa, insanda biganəlik, etinasızlıq hissi yaranar. İnsan üç qrup əziyyətlər çəkir (özündən, xarici aləmdən və digər insanlar tərəfindən). Freyd görə əzablardan qurtarmaq üçün bir neçə yol tapıblar: narkotiklər, yoqa, yarıdıcılıq fəaliyyəti, dünya haqqındakı təsəvvürləri dəyişdirmək (məsələn, din vasitəsilə, ya da inqilab yolu ilə). Freydin özü isə bu vəziyyətdən çıxış yolunu sevmək və sevimləkdə görürdü. Viktor Emil Frankl göstərir ki, insanın həyatını heykəltarəşin fəaliyyəti ilə müqayisə etmək olar. Təsəvvür edin ki, ona öz əsərini tamamlamaq üçün müəyyən vaxt verilir. Lakin onun nə həmin vaxtın sonu, nə də işin nə vaxt qurtaracağı haqqında məlumatı yoxdur. Buna görə də öz işini nə vaxt dayandıracağını bilmir. O, sadəcə olaraq ona ayrılmış vaxtdan maksimum istifadə edir ki, əsər yarımçıq qalmasın. Lakin eger verilmiş vaxt iş başa çatana qədər qurtarsa belə, görülməli işin qiymətini aşağı salmır. Həyatın fraqmentar xarakteri onun mənasını azaltmır. Ömrün uzunmüddətli olmasından biz heç vaxt onun nə dərəcədə mənalı olduğu ölçüsünü əldə edə bilmərik. Normal insan nə vaxtsa öləcəyindən qorxaraq özünü itirmir, ümitsizliyə qapılır. Əksinə, ona verilən ömrü mənalı yaşamağa, özündən sonra müsbət iz qoymağa çalışır. Hər bir fərdin həyatının məqsədi və amalı onun mənimsemiş olduğu sosial ideyalarla, yaşadığı dövrün şəraiti ilə sıx bağlı olur. Mehz onlara arxalanaraq insan öz həyatını xeyir və ya şər, doğruluq və ya yalançılıq, ədalət və ya ədalətsizlik kimi mənəvi-əxlaqi anlayışlar üzərində qurur.

Deyilənlərdən aydın olur ki, insanın həyatının mənası, ölməzliyi onun özü tərəfindən qazanılır.

Bu məsələyə dini baxımdan yanaşmaq və daha doğrusu dində bu necə qarşılınır?!

Din insanın həyatını müqəddəs dini ehkamlara əməl etməkdə, dini ayin və mərasimləri yerinə yetirməkdə, etiqad vasitəsilə Allaha, axirət dünyaya inam bəsləməkdə görür. Fəlsəfə isə buməsələni həll edərkən ona fərdi, şəxsi və ümumbəşəri göstəricilərin vəhdəti baxımından yanaşır. İnsan həyatı fiziki cəhətdən keçici olmasına baxmayaraq mənəvi baxımdan ölməzlik qazana bilər. İnsanın ölməzliyi onun qoyub getdiyi mənəvi irs, yarıdıcılıq və xeyirxahlıq əməlləridir. Təsəvvüf deyildir ki, görkəmli elm, mədəniyyət xadimləri, gözəl sənətkarlar, xalqın vətənpərvər oğulları cismən ölüb getsələr də mənən əbədiyyətə qovuşur, əsrlər boyu yaşayırlar. Deməli, insanın ölməzliyi onun zəkasının qüdrətində və humanizmində təcəssüm edir. Burada böyük Nizamının aşağıdakı misralarını yada salmaq yerinə düşərdi:

**Nə şöhrət, nə yuxu, nə də ki, yemək,
Həyatın mənası olmasın gərək.
Çalış öz xalqının işinə yara
Dünya əməlinlə geysin zər, xara.**

Bütün digər canlılardan fərqli olaraq insan yeganə mövcudatdır ki, həyatı boyu daim özündən narazı olur,

müəyyən narahatlıq keçirir, öz məqsədinə çatmağa çalışır. Bu onun inkişafının stimulu rolunu oynayır. O öz qabiliyyətlərini hərtərəfli inkişaf etdirməyə, cəmiyyətin tərəqqisinə, ümumi işin xeyrinə öz töhfəsini verməyə səy göstərir. İnsanın sosial mahiyyət daşımaması, cəmiyyətdə yaşaması onu buna sövk edir.

Nə qədər ki, insan özü dünyanın bir hissəsidir, dünya haqqında əsl həqiqət insana bəlli ola bilməz. Binanın içində oturub onun ümumi mənzərəsini seyr etmək mümkün deyil, bunun üçün binadan kənara çıxmaq lazımdır.

Həyatın nə olduğunu dərk etmək üçün də ona kənardan nəzər salmaq, həyatla ölümün sərhədində dayanmaq lazımdır.

Ölüm haqqında düşünməyən, ölümünü gözü önünə gətirməyən, onu qəlbən yaşamayan adam həyatı qiymətləndirə bilməz, onun ali mənasını dərk edə bilməz. Həyatın mənası ölümün hissi yaşantısı məqamında üzə çıxır.

Maddi dünyadan beşəlli yapışanlar, dünya malını həyatın mənasına, ali məqsədinə çevirənlər maddi dünya ilə ekslik təşkil edə bilməzlər, çünki onun içində əriyirlər; ona kənardan baxa bilməzlər və deməli, fəlsəfi təfəkkür səviyyəsinə yüksələ bilməzlər.

Maddi dünyanın tələblərinə, "sifarişlərinə" həddindən artıq aludə olan da insan öz ali mənasını unudur.

Ölümün mütəlaşdırılması və ancaq fizioloji hadisə kimi başa düşülməsi, həm də tədrici yaxınlaşma kimi deyil, çoxpəlləli bir proses kimi deyil, ancaq son məqam kimi anlaşılması - bəsit və sadələşmədir.

Əslində bir ömür ərzində nə qədər ölümlərlə rastlaşırsınız. İnsan həyatı çoxşaxəli, çoxistiqamətli və ancaq fizioloji hadisə kimi başa düşülməsi, həm də tədrici yaxınlaşma kimi deyil, çoxpəlləli bir proses kimi deyil, ancaq son məqam kimi anlaşılması - bəsit və sadələşmədir.

Hər gün, hər saat neçə-neçə hüceyrələr ölür, yeniləri yaranır.

Məqsədlərin yox olması, amalların qırılması, əqidənin dəyişməsi, məhəbbətin ümidiniz sonluqla bitməsi və s. neçə-neçə ölümlər.

Eyni zamanda sadalananların əksi olan hadisələr olur ki, bu da insanı həyata bağlayır, yaşam eşqini coşdurur.

Həyat proqnozlaşdırılmış və tədricən həyata keçən müntəzəm, kəsilməz bir prosesdir. Başqa planda yanaşdıqda, həyat ölümə aparıcı bir yoldur və ömür ölümün realizasiya müddətidir.

Həyat bu sonsuz və tükənməz dünyada iki qaranlıq arasında bir işartıdır. Qılgıncım alovlanır, yanır və nəhayət sönmür. Həmişə yanması sadəcə mümkün deyil.

Hər şeydən əvvəl heç bir insan xoşbəxt deyil, insanlar öləndək xəyalı bir xoşbəxtlik arxasında qaçır, onu nadir hallarda ələ keçirir, ələ keçirərsə də, geridə yanılmaqdan, məyusluqdan başqa heç nə qalmayacaq. Sonda bütün ümidləri suya düşəcək, limana dağılmış halda girecək. Buna görə də hər an dəyişən, indidən ibarət olan, indi başa çatıb bir həyatda xoşbəxtlik və bədbəxtliyin fərqi yoxdur.

Həyat verdiyi vədi yerinə yetirmir. **Yetirsə belə, bunu özlədiyimiz şeyin özlənilməyə dəyər olmadığını göstərmək üçün edir. Bizi bəzən ümid, bəzən də ümid etdiyimiz şey aldadır. Bir əli ilə verdiyi digər əli ilə alır. Uzaqlığın cazibəsi bizə hər şeyi Cənnət kimi təqdim edir. Amma bu təsir düşər-düşməz cazibə yox olub gedir. Demək, xoşbəxtlik günəşli tarlanın üzərində dolayan kiçik buluda bənəydir, ölü-arxası parıltılı bu buludun tarlaya yalnız kölgəsi düşür...**